

УДК 159.923.2 : 323.39

Козловець М. А.

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

Федоренко В. О.

(Житомирський інститут МАУП)

НАЦІОНАЛЬНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА І СУЧАСНІ РЕАЛІЇ

У статті досліджуються особливості та динаміка національного самовизначення українського народу крізь призму історичного розвитку, розкривається значення української державності як способу творення національної ідентичності українців. Обґрунтовується, що національне самовизначення українців через тривалу відсутність власної державності за своїм змістом було надзвичайно мінливим й суперечливим явищем і простежувалось насамперед у змісті етнічного самоусвідомлення. Робиться висновок, що шлях самоусвідомлення української нації – це шлях її становлення, який на рівні опередмечення має привести до виникнення етносоціальної спільноти в політико-територіальному, економічному й культурно-духовному розумінні.

Проголошення незалежності України, процеси націє- і державотворення зніціювали справжній дослідницький бум у сфері пошуку достеменної національної ідентичності. Перед Україною й досі стоять проблеми формування політичної нації, національно-громадянської ідентичності, національної самоповаги, творення світоглядних механізмів суспільства, що керується принципом "бути самим собою". Оскільки етнонаціональна спільнота не є раз і назавжди усталеною структурою, а постає результатом як біоеволюційного (етнос), так й історичного процесу (нація), то й національну ідентичність доцільно розглядати як певну цілісність і результат впливу низки чинників.

Метою статті є розгляд особливостей і динаміки зміни національного самовизначення українців у минулому й сьогодні. Адже історичний розвиток України – це самоусвідомлення українською нацією своєї суті, відтворення свого історичного досвіду й духовності, ідейно-моральної суверенності. Це надзвичайно важливо, оскільки й досі частиною науковців і політиків в Україні поширюється ідея "штучності" українського етносу та відсутності у нього власного історичного досвіду [1: 212-213].

Формування української нації – складний довготривалий процес, коріння якого сягає доби Київської Русі. Проте постає питання: чи правомірно вести мову про національне самовизначення відносно періоду Київської Русі, адже територіальні ідентитети вибудовуються насамперед навколо донаціональних утворень, етнічних ознак, а відтак маємо більше підстав говорити про релігійну, етнічну або локальну ідентичність. Домодерному епосу взагалі притаманна нерозчленована, синкретична ідентичність та система історичних міфів, адресованих усьому суспільству. Досліджуючи шлях самоусвідомлення української нації від етносу "в-собі" до етносу "в-собі-й-для-себе" і вказуючи на основі історичних джерел на сиву давнину формування українського етносу, В. Жмир за початок аналізу процесу націєтворення бере XIV ст., період, коли українські землі опинилися у сфері політико-економічного впливу Великого князівства Литовського і Речі

Посполитої [2: 9]. Інший український дослідник О. Струкевич, простежуючи витоки "української нації до націоналізму", звертає увагу на те, що лише в XVII і на початку XVIII ст. – у добу козацтва – виразно виявилися ознаки саме національної, а не етнічної ідентичності [3: 19]. Вважаємо, що позиція О. Струкевича є переконливішою й обґрунтованішою.

Особливістю національного самовизначення українців було те, що воно відбувалося не стільки на основі етнонаціональної ідеї, скільки навколо певної соціальної групи – козацтва. Козацтво не випадково з'являється на землях Київської Русі. Воно стало продовженням її державницьких традицій і генетично пов'язане з ними. Ці традиції значною мірою і декларувалися козацькою елітою. Є. Маланюк писав, що козацтво було максимальним націєтворчим напруженням цілого народу, цілої Батьківщини: "Це була тотальна мобілізація всіх її духовних і матеріальних, моральних і соціальних, культурних і політичних ресурсів" [4: 32]. Дух тієї доби, закріплений як генетичний психо-фізичний код народу, програмував одночасно і мілітарний дух "козацької шаблі", і анархічно-волелюбну основу українського менталітету ("Або волю здобути, або вдома не бути"). Саме волелюбний дух козаччини став головним чинником формування національного ідеалу українця, сформував своєрідний код нації, зберіг рушійну силу українства.

Складність самовизначення української нації зумовлювало те, що, як наголошує О. Субтельний, "історично, культурно і геополітично країна знаходилася між двома світами. Вона формувала зону конфронтації між землеробами і кочівниками, між Європою та Азією, між ортодоксальною церквою та католицизмом, між комуністами та націоналістами. Особливо глибоко вкоріненими рисами українського дихотомічного характеру є конфронтація в Україні двох політико-ідеологічних феноменів – нації та імперії" [5: 31].

Ситуація щодо національного самоусвідомлення ускладнювалася й тим, що українські етнічні землі протягом тривалого часу входили до складу декількох державних утворень: Польщі, Угорщини, Румунії, Османської, Австро-Угорської, Російської імперій, а згодом і СРСР. Ці держави чинили величезний соціальний, адміністративний та ідеологічний тиск на українське населення, щоб нівелювати його відмінності від панівної нації. Розчленування України до мінімуму знизило рівень соціальної солідарності й горизонтальної ідентифікації. Століттями українська еліта асимілювалася. Природно, що інтенсивна полонізація (русифікація, румунізація, мадяризація) української еліти призвела якщо не до цілковитого припинення процесу національного самовизначення, то до вельми сповільненого формування української ідентичності – ідентичності, сконцентрованої переважно на соціальних і культурних проблемах, аніж на політичних. Так, утворення Речі Посполитої, Брестська унія не залишили надії на відновлення української державності. Тому прагнення українців до національного самовизначення вкладались у рамки гострої релігійної полеміки та культурно-освітницької і наукової літератури українських братств (XV-XVI ст.). Хоча полемічна література і просвітницька робота братств не ставили за мету відновити державність, вони будили національну свідомість, оскільки висували проблеми про захист українства на різних шаблях управління й самоврядування в Речі Посполитій, вимагали релігійних свобод, права участі українців у прийнятті доленосних для них рішень, закликали до збереження української мови, культури, звичаїв і традицій народу.

Переживши страшну руїну у другій половині XVII століття, український народ надовго лишився роз'єднаним. Після поділів Польщі українські землі опинилися у

складі двох імперій – Російської та Австро-Угорської. І хоча ідея єдиної України продовжувала жити в історичній пам'яті та політичній думці, реалізувати її можна було лише в контексті протиборства цих метадержавних утворень, при тому, що соціальна мобільність української нації лишалася невисокою, а асиміляторський тиск з різних сторін невпинно зростав.

Велику небезпеку становило намагання обох імперій розв'язати "український вузол" на рейках геополітичних амбіцій і воєнних авантур. Росія мріяла про приєднання Галичини, Австро-Угорщина планувала захоплення всіх західноукраїнських земель. Під час Першої світової війни обидві імперії зіткнулися в непримиренному двобої, і кожна використовувала українців у своїх інтересах. Здавалося, що неймовірні страждання мали поглибити відчуження між двома частинами українського народу, але на побутовому, людському рівні спостерігалось протилежне.

Як складова мегаструктур-імперій Україна втрачала можливість розвивати власну культуру, захищати свої інтереси чи навіть чітко визначити свої кордони. Так, після входження до складу Росії Україна фактично випала з європейського контексту, вона "опинилася осторонь глобальних цивілізаційних процесів, які впродовж другої половини XVII і XVIII ст. проявлялися в інституціалізації національних спільнот. Традиційно архаїчні форми буття деспотичної Росії істотно вплинули на світобачення і ціннісні настанови козацько-старшинської еліти – вона не сприйняла ані модернізаційні проекти, ані шлях повернення в лоно західної цивілізації. В елітарній політичній культурі України дедалі більше утверджувалася пасивність, конформізм, схиляння перед силою" [6: 70].

Надзвичайно болюче вдарила по Україні трагічна для всього слов'янського світу боротьба російської і польської ідей. Суперництво за володіння українськими землями, яке тривало півтора століття, загостило в російській ідеї дух месіанізму, що ґрунтувався на традиціях деспотизму. Об'єднання різних політичних і культурних спільнот розв'язувалося Московською державою на основі архаїчної самолегітимізації, ідеологічним підґрунтям якої стала ідея "третього Риму". Щодо польської політичної доктрини, то тут інший різновид месіанської ідеї живився психологією "сторожової фортеці" і мав виразний антиукраїнський присмак. Віра в особливу місію польського народу вживалася із впевненістю у праві зневажати "іногородців", "обділених милістю творця".

Але особливо репресивним характером щодо українців у другій половині XIX ст. відзначалася політика російського царизму, що було зумовлено важливим економічним і стратегічним значенням України. Близькість православних українців до росіян за мовою, культурою й історичними традиціями давала "підстави" царському уряду й російському суспільству загалом не визнавати українців окремим народом, а розглядати їх як частину російського. Ця ідея трансформувалася у "комплекс малоросійськості", котрий сприймався як факт російською інтелігенцією і був прийнятий частиною українців. Побоюючись українського сепаратизму, царський уряд заборонив викладання українською мовою, насаджував російську мову в церкві й друкованих виданнях. До України спеціально з цією метою скеровували вчителів, священників та урядовців.

Природно, що в умовах значною мірою "фантомного" існування України в Російській імперії і поборювання царським урядом будь-яких проявів "українськості" кількість прихильників ідеї "відрубності" українського історичного процесу і державницької ідеї не могла бути надто великою. Значно більше було тих, хто зазнав асиміляції і відчував себе "майже росіянином", зберігаючи прихильність до української пісні чи традиційних для свого народу

звичаїв. Найчастіше лінія їх поведінки трактувалася в суспільній думці як "малоросійство", яке швидко стало синонімом зрадництва й ренегатства [7: 717]. Виникає "малоросійська ідентичність" як форма самоусвідомлення тієї частини лівобережної української шляхти, яка намагалася поєднати місцевий патріотизм із лояльністю до Російської монархії. Причому варіації на цю тему виникли також і в західній частині сучасної України, яка належала династії Габсбургів, де наголошувалося на галицькій, а не на українській ідентичності.

Зазначимо, що в сучасному політичному дискурсі поняття "малоросійство" потрактується, як правило, у негативному значенні й ототожнюється з виродженням чи зрадництвом, проте, як слушно зауважує М. Розумний, некоректно закидати брак національної свідомості тогочасній панівній верстві хоча б тому, що державотворчими принципами у XVII – XVIII ст. вважалися не племінна окремішність, а конфесійна належність і васальні відносини з монархом. Сама по собі монархія розглядалася у ті часи не стільки як національно-державне, а як релігійно-феодалне утворення. Монархічна влада вважалася не суспільним, а божественним феноменом [8: 135].

Разом із тим було б занадто спрощено стверджувати, що імперії повністю асимілювали українську еліту і знищили відчуття неперервності розвитку української етнічної нації. Незважаючи на русифікацію й колонізацію, українська еліта фактично зберігала етнічну самобутність і тісний зв'язок із, за висловом С. Єфремова, "тінями забутих предків". Чи в Речі Посполитій, чи в Російській імперії українська еліта усвідомлювала, що вона є іншою. Часом українці обіймали високі посади при польських і російських дворах, проте зберігали глибоко амбівалентне ставлення до обох метрополій.

На правому березі Дніпра каталізатором національної ідентифікації була класична взаємодія між "своїми" й "іншими", яка спричинила формування "почуття образи" (*ressentiment*), що було підґрунтям формування багатьох національних ідентичностей у Центральній і Східній Європі. З посиленням культурного та релігійного тиску (з часів Люблінської Унії 1569 р.) виникла глибока конфронтація між русинами та поляками, яку спричиняло "почуття образи" русинів "польською вірою". Ця антипольська реакція, що виникла на релігійному ґрунті, розвинулася у "відкриття" особливої історії русинів, яка ґрунтувалася на глорифікації Київської Русі. Незважаючи на свою ідентифікацію з Річчю Посполитою, русинська знать наголошувала на культурній та політичній відмінності від поляків, пов'язувала своє майбутнє насамперед з багатонаціональною Габсбурзькою монархією. Проте реорганізація в 1867 р. останньої в дуалістичну Австро-Угорську імперію розвіяла ілюзії українців щодо надання слов'янам-русинам таких само прав, як і угорцям.

Перебуваючи у ліберальніших умовах Габсбурзької імперії за підтримки сформованих національних інституцій, Галичина до кінця XIX ст. набула ознак національної ідентичності з виразним політичним характером, поступово перетворюючись в "український П'ємонт". Характерною особливістю розвитку національної ідеї в Галичині, на відміну від Російської імперії, зазначає І. Прізел, був розвиток "вужького" націоналізму [9: 322]. Однак, як це не парадоксально, чи не перший маніфест, у якому було чітко викладено подібні ідеї, з'явився на теренах Наддніпрянської України. Йдеться про політичний проект М. Міхновського "Самостійна Україна" (1900 р.), в якому обстоюється гасло "Україна для українців". Однією з основних причин втрати українцями державності він уважав відсутність внутрішньої єдності й висував ідею національного солідаризму, яка має об'єднати окремі частини нації в єдине ціле:

"Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від гір Карпатських аж по Кавказькі". Обгрунтовуючи цю тезу, М. Міхновський робить висновок: "Усі нещастя, що до цього часу терпить український нарід, від того, що він до останніх часів не поглядав на свою справу національно, а соціально він не мав ідеалу самостійної України. Український нарід того часу не хотів національної незалежності, а соціальних полегшень" [10: 147-148]. У десяти заповідях заснованої М. Міхновським Української Народної партії акценти "вузького" націоналізму були ще виразнішими: "Усі люди – твої брати, але москалі, ляхи, угри, румуни та жида – се вороги нашого народу, поки вони панують над нами і визискують нас" [10: 141]. З огляду на це можна зауважити, що становлення української національної ідентичності діалектично пов'язане з протистоянням переважно якраз з тими національностями ("іншими"), котрі були причетні до національного гноблення українців.

Специфіка формування української національної ідентичності цієї доби зумовлювалася й тим, що українська історіографія XIX ст. концентрувалася на проблемі відродження культури й етнографії, а не на вирішенні політичних проблем. У XIX ст. український націоналізм був питанням соціальної справедливості у панславістському контексті, а не питанням політичної незалежності. Зокрема, М. Грушевський висловлював думку, що вирішенням українського питання є не стільки створення держави, скільки реструктуризація Російської й Австро-Угорської імперій, і продовжував наголошувати на соціальних, а не етнічних проблемах, які є ключовими для України: "Інтереси трудового народу є вищою формою загального добра" [5: 34]. Окрім того, починаючи з XIX ст., в українській суспільній думці домінувала теза, що соціальні й політичні проблеми України – це частина загальноросійських проблем.

Уперше ідея формування українського сучасного націоналізму була проголошена членами Кирило-Мефодіївського братства (1845-1847 рр.), що ставило своїм завданням національне визволення України. Хоча його засновники (М. Костомаров і П. Куліш) не мали на меті створення незалежної української держави як такої (адже йшлося про створення слов'янської федерації народів), однак ми бачимо спробу перейти від культурницького до політичного характеру боротьби.

Український варіант слов'янофільства був менш консервативним, порівняно з російським нативізмом, оскільки увібрав у себе й деякі здобутки західного лібералізму (ідеї федералізму, демократії, конституціоналізму тощо). Але новонароджений український націоналізм, який сформувався на його ґрунті, виявився не в змозі рішуче відкинути міф про "загальноруську єдність", хіба що дещо закамуював його ідеєю "загальнослов'янського братства". У тому, що в його межах виявилось можливим поєднати ідею "загальноруської" лояльності й емансипації української нації, виявилася, за М. Рябчуком, амбівалентність тогочасного українського суспільства. Слов'янофільська концепція створила сприятливий ґрунт "для конвертації місцевого патріотизму у новочасний націоналізм" [11: 86]. Проте з неї ж виростав і великоросійський шовінізм, і співіснувати ці дві форми могли лише у домодерному світі.

Як уже зазначалося, у Лівобережній Україні значний вплив на формування української національної ідентичності справило козацтво. Проте, за зауваженням З. Когути, "ідентичність малоросів, яка виникла наприкінці XVIII ст., поєднала російську імперіалістичну культуру з гетьманством та його культурою" [12: 547]. Альтернативну позицію щодо співвідношення імперського й козацького начала

займав Т. Шевченко. За словами О. Забужко, він був "першим національним інтелігентом", який розглядав проблему "українського дуалізму", зіставляючи новий міф про Україну та міф про імперіалістичний Санкт-Петербург. Поет створив "радикально нову парадигму про існування українця в імперії" [13: 44, 47]. Основне місце у міфології Т. Шевченка посідала постать козака – борця за "вимріяну Україну", а тема козацької вольниці виявилась центральною у творчості поета, ставши лейтмотивом українського національного руху ХІХ ст.

Окрім того, Т. Шевченко вперше сформулював відповідь на запитання: що є Україна і що є Росія. Він наголошував, що відмінність між Україною й Росією полягає передусім у культурній та політичній площині: з одного боку, прагнення свободи для свого власного добра, а з другого – імперіалістичне бажання правити всім. Цю лінію розвинув М. Костомаров, який протиставляв егалітаристські традиції українців авторитарному колективізму росіян. У праці "Две русские народности" він показує принципову ментальну відмінність між українцями й росіянами. Російська ментальність орієнтована на загальне. Росіяни люблять свою православну церкву, але вони не такі релігійні, як українці, що толерантніші до інших церков, але справді орієнтуються на власного Бога. Для росіян держава – понад усе, а в українців – "моя хата скраю". Це зовсім різні соціокультурні системи [14].

Завдяки М. Грушевському створено ще один принципово важливий національний міф – про Русь і, що важливо, вилучення з цього міфу російського компоненту. Це справило революційний ефект на розвиток української історіографії й національної ідентичності. Він перейменував "Русь" на "Україну-Русь" і висунув тезу про те, що українська культура є значно старшою за російську; а головним міфом, на якому повинна ґрунтуватися українська ідентичність, є не міф про козацтво, а міф про створення першої держави. М. Грушевський стверджував, що Росія може бути зведена лише до Московії і вона є природним аутсайдером європейських країн. Звільнена від впливу Москви, Україна є природною частиною Європи. М. Грушевський добре розумів пріоритет культури над іншими аспектами життя суспільства у зародковий період формування національного самовизначення, вважаючи, що для оживлення розчленованого національного організму потрібно повернути змертвілі духовні "відгалуження" історичної пам'яті, атрофовані внаслідок систематичного насаджування московсько-династичної схеми східного слов'янства [15: 7-13].

Інші міфи, створені у ХІХ ст., стосувалися пошуку місця України в Європі. Наприкінці ХІХ ст. особливо важливу роль відігравав "міф про Європу" і про належність України до Європи, який був своєрідним відображенням ідеї "азіатської" Русі серед слов'янофілів та західників України. Багато українців заперечували вплив Росії, оскільки відчували себе європейцями, для них європеїзм став протиставленням русифікації. Саме антиросійська позиція була домінуючою у світогляді "західників". Українці також розвинули власну версію польського міфу про націю, яка "страждає за Христа". Проте унікальність української позиції полягала у тому, що в Україні діяли дві церкви – православна і католицька, що надало міфу забарвлення спокутування гріхів за всіх, а не лише за східних слов'ян.

Важливою складовою національної ідентифікації, яка сформувалася у результаті розширення контактів між українцями обох імперій, було створення літературної української мови. Особливу роль у цьому зіграли "Енеїда" І. Котляревського, твори Тараса Шевченка, заснування у 1804 р. Харківського університету, який невдовзі став центром українського літературного поступу,

поява першої української граматики (1819 р.). З виходом 1840 р. "Кобзаря" Т. Шевченка за українською мовою остаточно утверджується статус літературної. По суті, проблема мови стала найважливішою для самоідентифікації українців. Наприкінці XIX ст. майже 20 млн. осіб розмовляли українською мовою. Проте відсутність національно активної культурної еліти і роз'єднаність українських земель призвели до обмеження сфери вживання української мови, набуття нею статусу "селянської" мови. Багато українських письменників продовжували розглядати Україну і Росію як регіональні суспільства в межах бікультурної держави. Ідея пізнього українського націоналізму про те, що кожен народ повинен говорити своєю мовою, ще не набула визнання.

Створення у Львові в 1868 р. товариства "Просвіта" стало визначним явищем для відродження української національної культури та проблеми самовизначення. У той час, як на території України, що підлягала юрисдикції Російської імперії, офіційно заборонялася українська мова, Австрійська імперія дозволила роботу українського освітнього товариства. На противагу "москвофілам" зароджувався новий суспільно-політичний рух – "народовці-українофіли". В основу свого мислення і в програму своєї діяльності народовці ставили освітню й організаційну працю в народних масах. Вони розмовляли чистою народною мовою й намагалися впроваджувати її в літературний ужиток і громадське життя, пресу і театр, школу й науку.

Зазначимо, що жорстка політика денаціоналізації та лінгвоциду здійснювалася й на тій частині Західної України, де панувала шляхетська Польща. Назвемо хоча б розпорядження польського сейму 1789 р. про закриття українських церковних шкіл, постанову сейму 1817 р. про викладання в школах Західної України лише польською мовою, закон 1924 р. про обмеження вживання української мови в адміністративних органах, судах та школах. Від 1920 р. окуповану Західну Україну в Польщі офіційно почали називати "Малопольська Вєсходня", а українців – "русинами".

Відкриття в 1834 р. у Києві Університету Св. Володимира, окрім освітньої мети у широкому сенсі слова, мало завдання утвердження ідеологічної зверхності російської православної культури на малоросійських землях, проводити русифікацію теренів України. Це завдання було актуальним для царського самодержавства протягом усього XIX ст., адже відсоток польського населення залишався досить високим в Україні, особливо в її західних регіонах, а отже, і сила впливу католицької культури на українське населення була відчутною. Авторитарна держава ставила своїм завданням завершити "возз'єднання" цієї "споконвічної руської окраїни, почате Катериною II", з усією імперією. У цій справі царизм уважав за краще спиратися на сили освіти й науки, для чого і був створений університет, що мав "осяяти світлом науки" увесь Південно-Західний край, а все "неістинне та фальшиве" мало зникнути. Під "неістинним і фальшивим" розумілася як польсько-католицька культура, так і вияви української культури. Імперські ідеологічні структури намагалися зробити все можливе, щоб знищити будь-який натяк на самобутність української культури й окремішність, самостійність української мови. Складності додавало ще й те, що визначні діячі української культури, її опертя і надія часто також відмовляли українському етносу в самостійності, що, в жодному разі не відповідало дійсності, хоч було зумовлено історичними реаліями. З боку царського уряду робилися певні кроки, щоб посіяти ворожнечу між українцями й поляками, не допустити їхньої спілки для боротьби з російським самодержавством. Це призвело до згортання

українсько-польської співпраці. Хоча кращі представники двох народів розуміли її необхідність.

Зростання національної самосвідомості в Наддніпрянській Україні відбувалося зовсім в іншому руслі, ніж, наприклад, в Галичині. Українофільська течія в Наддніпрянщині не була масовим рухом, не піднімалася до чіткого формулювання своєї політичної платформи, її діяльність обмежувалася культурницькими завданнями. Жителі Наддніпрянської України в умовах незрівнянно репресивнішої Російської імперії виявилися фатально затриманими чи навіть зупиненими у своєму національному й громадянському розвитку – на рівні домодерного етносу з низьким рівнем національної самосвідомості й практично без жодних громадянських інституцій.

Завдяки відносно сприятливим умовам соціального й національного розвитку українці Галичини спромоглися пройти в XIX ст. типовий для більшості бездержавних народів шлях націєтворення і вийти з "доби націоналізму" цілком модерною європейською нацією – з чіткою національною самосвідомістю й повноцінним громадянським суспільством. Варто зауважити, що проблема полонізації була дуже актуальною для Галичини. Проте, хоча соціальні й культурні умови підштовхували українську еліту до полонізації, сама ця еліта кількісно була занадто мала, а шанси полонізувати українське селянство були незначні. Соціальні умови в Галичині були такі, що українець міг бути лише ремісником чи селянином. Не всі поляки були дворянами і землевласниками, але майже всі шляхтичі й землевласники були поляками. Тому полонізація української еліти загалом незначно впливала на загальний стан української культури в Галичині. Галицьке українське селянство чинило жорсткий опір польським землевласникам. На цих землях завжди був великий резерв для розвитку антипольської української ідентичності, яка почала виразно формуватися наприкінці XIX ст. Уніатська церква також чинила серйозний опір полонізації [5: 36].

Важливою складовою формування загальноукраїнської національної ідеї було встановлення стійких контактів між галицькою та українською елітою в Російській імперії. Підавстрійська Галичина стала притулком для багатьох представників української інтелігенції з Наддніпрянщини. Потік українців з Російської імперії значно посилив культурний компонент національного будівництва, починаючи від літературної спадщини Т. Шевченка і закінчуючи загальноукраїнською національною міфологією. Ці контакти між українцями трансформували основу української національної ідентичності від рівнів регіону і класу до рівнів мови й етносу. Історіографія М. Грушевського не лише підтримала ідею окремішності українського народу, а й забезпечила наукове пояснення минулого – ключового інгредієнта кожної національної міфології. Галичина, де було більше свобод, забезпечила модель політичної мобілізації, використану українськими політиками після революції 1905 р. На 1900 р. галичани мали вже конкретну політичну програму, яку остаточно сформулював Ю. Бачинський у гаслі "Україна, Незалежність, Єдність" [16: 414-424]. Це гасло стосувалося не лише галицької автономії, а й усієї України.

На цьому тлі відбувається розвиток двох концепцій національної ідентичності, оскільки методи колонізації українського населення у Російській й Австро-Угорській імперіях істотно відрізнялися, що зрештою призвело до різної міри асиміляції населення та до розвитку різних форм ідентичності. Через те, що українці в Російській частині імперії були так само, як росіяни, православними, у царській політиці колонізації не так виразно був присутній релігійний компонент.

На Галичині протистояння між католиками і греко-католиками завжди було сильним і важливим чинником, який визначав "чужого" і розвивав "відчуття образи". Східні й західні українці ввійшли таким чином у ХХ ст. як дві історичні іпостасі одної нації, домодерної і модерної, репрезентуючи унікальний випадок синхронного співіснування діахронних явищ.

Ідентичність, котру пропонував царизм, була ширшою, більш невизначеною, гнучкою, ніж чітка етнокультурна польська ідентичність. У Російській імперії українців заохочували ставати росіянами (ідентифікуватися з імперією, використовувати російську мову, бути лояльними до правителів), проте необов'язково було зрікатися української (або точніше, малоросійської) ідентичності. У царській імперії українець міг мати одночасно регіональну (малоросійську) ідентичність й імперську (російську) ідентичність. Ідентичність, яка пропонувалася у Галичині, мала бути чіткою і конкретною. Це зумовило розвиток у Галичині на межі ХІХ – ХХ ст. сильного почуття місцевого націоналізму, який вирізнявся своєю ідентичністю проти поляків [5: 36-37].

У цілому українській національній самосвідомості другої половини ХІХ ст. була притаманна недооцінка свого етносу, яка характерна у випадках, коли певна етнічна група завойована або дискредитована з боку сильніших ворогів та коли вона ще не досягла помітних успіхів у сфері культури, науки й технологій. Проблема дієвості особистості, дієвості суб'єкта історії в умовах української ментальності перебуває у традиційному просторі візантійської психокультури "з її приматом об'єктивної реальності, яка створює таку модель світорозуміння, в якій суб'єкт постає серед інших об'єктів, що означає його екстернальну спрямованість на зняття особистої відповідальності" [17: 281].

Загалом національне питання в Україні у другій половині ХІХ ст. перебувало в руслі романтичного ставлення до нації. В умовах заборон і переслідувань усього українського інакше й бути не могло. "Нації поневолені або стиснені культивують більш або менш виразно романтичний націоналізм у різних його щаблях і розгалуженнях: від плекання етнографічних особливостей до месіанізму, від примітивного чужинцеїдства, в практиці хибно названого націоналізмом, до мрій про федеративний соціалізм" [18: 70]. Нації панівні, неухильно і безоглядно стверджуючи на практиці все притаманне своїй нації, асимілюючи все стороннє й "інше", теоретично проповідують якраз позитивістське заперечення національного.

Однак, незважаючи на те, що формування національної ідентичності в Україні ХІХ ст. було досить суперечливим процесом, саме друга половина цього століття стала перехідною від національного самопізнання до національного самоусвідомлення. У цей період відбувається переведення української проблеми з теоретичного до практико-політичного рівня.

Це твердження цілком узгоджується з відомою класифікацією чеського історика і політолога М. Гроха, згідно з якою творення нації проходить три етапи: "академічний", дослідницький, коли певна етнічна спільнота виокремлюється етнографами, мовознавцями, фольклористами тощо як об'єкт суто наукового ("в дусі Просвітництва") інтересу; "культурний", свого роду просвітницько-патріотичний, коли національна свідомість як свідомість своєї окремішності вноситься прошарком інтелігенції – "піонерів національної ідеї" – вглиб етнічного масиву (через постання національної школи, преси і т. ін.), інтелігенція висуває перед широкими прошарками спільноти завдання усвідомити окремішність культури; і останній, "політичний" етап, коли культурні гасла вже

перетворюються на політичні вимоги і розгортається масовий рух за політичне самовизначення, що ставить за мету політичну автономію [19: 101-115].

Хоча дві України схожими шляхами вступили у ХХ ст., однак вони демонстрували різні моделі національної ідентичності. У Галичині сформувалася етнополітична концепція, яка могла бути реалізована шляхом здобуття повної незалежності України, а у Наддніпрянській Україні – соціокультурна модель, орієнтована на реформи у межах Російської імперії.

З огляду на те, що українська інтелігенція не вийшла за межі соціалізму і федералізму, вона виявилася не підготовленою до політичної ситуації, яка склалася в Росії після поразки в російсько-японській війні (1904-1905 рр.). Для українського руху російський конституційний період був перехідним часом, коли національно свідомою елітою, яка не вдовольнялася лише скасуванням Емського указу, продовжувала розглядати майбутнє України в контексті "демократичного" федералізму, покладаючись лише на підтримку ліберальних російських фракцій у Думі, а не на власні сили.

Колапс Російської імперії у 1917 р. застав українську провідну верству абсолютно не готовою до виборювання незалежності. Вона була просякнута ідеями федералізму, їй бракувало усвідомлення необхідності й практичних механізмів власної державності. Хоча "Товариство українських поступовців" вимагало використання української мови у школах, церкві, суді, воно не ставило під сумнів постулат про цілісність імперії. Так, у першому Універсалі Українська Народна Рада під гаслом "Вітаємо автономну Україну у Федеративній Росії" продовжувала надавати Росії роль гаранта української демократії і декларувала себе як справжнього представника "селян, робітників і чорноробочих". У ньому ж наголошувалося: "Україна є вільною без відриву від Росії, без розриву з Російською державою".

Зникнення з історичної арени обох імперій хоча докорінно й змінило ситуацію в Східній Європі, проте не зняло з порядку денного українську проблему. Національно-демократичний проект її розв'язання ґрунтувався на історичній традиції та суверенній волі народу, який пролив багато крові в боротьбі за власну державність. Спробою втілити у життя цю модель і був Акт Злуки 22 січня 1919 року. За умов, коли навіть гіпотетично єдину Україну важко було собі уявити, це був акт політичної зрілості й громадянської мужності, вияв волі до самовизначення на демократичній і правовій основі. Незважаючи на певну декларативність Акта Злуки, на той час це була яскрава демонстрація готовності еліт обох частин століттями розчленованої України будувати спільний економічний, політичний, культурний простір, створювати єдність, до якої інстинктивно прагнули українці по обидва боки кордонів, шукати нові форми територіальної автономії. Водночас міжнародна спільнота дістала потужний сигнал щодо можливих змін геополітичної ситуації на європейському континенті.

Але цю реальну перспективу єднання українців дуже швидко було втрачено, не в останню чергу через те, що реальних передумов для її втілення в життя було обмаль. Різні політичні орієнтації урядів УНР і ЗУНР, невміння домовлятися, внутрішні незгоди всередині Директорії – все це фатально позначилося на долі національно-демократичного проекту. Поразка національної революції відсунула на довгі роки втілення в життя ідеї соборності. Системою договорів між державами-переможницями українське питання було розв'язане у найгірший спосіб: українські землі було розчленовано уже не між двома, а чотирма державами – СРСР, Польщею, Румунією і Чехословаччиною. З'явилася проблема кордонів. Радянський Союз як спадкоємець Російської імперії волів розв'язати

українську проблему в руслі власних геополітичних планів. Запропонована ним модель такого розв'язання втратила національно орієнтований стрижень і була у своїй основі територіальною. Має рацію А. Гальчинський, стверджуючи, що за радянських часів "УРСР не була і не могла бути повноцінним утіленням напрацьованих історією ідей та принципів української державності, національного відродження. За великим рахунком російський більшовизм як вияв того ж самого євразійства завжди був і залишається нині абсолютно чужорідним для українства" [20: 192].

Зазначимо, що принципи побудови Української держави 1917-1920 років не лише докорінно відрізнялися від більшовицьких, а й були доволі близькі до західної соціалдемократії. По суті соціалдемократична ідея (звісно, з національним відтінком) панувала серед тодішньої української політичної еліти. Це могло стати визначальним чинником європеїзації нашої держави, подолання нав'язаного нам, не притаманного нашій ментальності євразійства. Для визначення національних засад українського державотворчого процесу цей факт видається достатньо значущим.

Якщо перед революцією 1917 р. В. Ленін та інші теоретики марксизму мало уваги приділяли національному питанню, виходячи із підпорядкованості його питанню соціальному, то труднощі більшовиків у завоюванні України, поразка у спробі об'єднати польський пролетаріат проти Й. Пілсудського переконали їх, що націоналізм є великою силою, з якою потрібно рахуватися.

Незважаючи на неспроможність українських патріотів підтримати незалежну українську державу, вони зуміли зберегти й розвинути українську національну ідею у період між 20-30-и роками. Цьому сприяла політика українізації, або "коренізації", яка спрямовувалася на підтримку національних кадрів і збільшення представництва українців у всіх галузях суспільної діяльності, в усіх ланках влади та управління. Вперше в своїй історії українська мова ставала мовою державного управління, вищої школи, преси, науки, культури. Україна в цей час мала свої дипломатичні представництва у радянських посольствах й інші атрибути політичної незалежності.

Але якщо українці розглядали політику українізації як перший крок у розвитку української автономії, то керівники Радянської Росії вважало її як тимчасовим тактичним кроком для досягнення вищого рівня економічного розвитку. Не випадково вимоги України щодо автономії не були обмежені лише культурними й економічними аспектами. Так, М. Скрипник, один із лідерів українських більшовиків, послідовно виступав не лише за культурну й мовну українізацію політичного життя, а й за політичну автономію. Більше того, він висував територіальні претензії до Росії, стверджуючи, що остання загарбала історичні українські території, які необхідно повернути. Українська інтелігенція була впевнена, що Україну чекає тривалий період децентралізації, а в майбутньому досягнення незалежності.

Наприкінці 1920-х рр. більшовики усвідомили дві потенційні загрози в Україні: відносно заможне селянство й етнічний сепаратизм щодо Союзу РСР. Це стало початком більшовицьких репресій проти України. Самогубство М. Скрипника влітку 1933 р. метафорично відобразило руйнування українських національних прагнень. Знищення ж української автономії відбулося у кілька етапів. Розпочалося з нападів на українську інтелігенцію, звинувачень Всеукраїнської академії наук (ВУАН) та Української Автокефальної Церкви у створенні таємних організацій. Створення значного прошарку робітничого класу в південно-східній Україні також стало важливим моментом денационалізації

України, оскільки більшість робітників були російськомовними переселенцями. Штучний голод 1932-1933 рр. цілковито підірвав сили українського селянства. Деструктивна політика уряду Радянської України у 30-х роках ХХ ст. зменшила життєздатність українського населення до небаченої межі, коли було фактично знищено уявлення про незалежність.

Західноукраїнські землі у складі Другої Польської республіки також розглядалися поляками як легітимна складова Польщі. Окрім того, політика польського уряду стосовно національних меншин була однозначною: або полонізуватися, або емігрувати. Небажання польської еліти визнати національні прагнення і права етнічних меншин було особливо помітне в Галичині. Результатом цього став розвиток української національної ідеології з вираженим правим ухилом, який був стимульований гірким досвідом Першої світової війни, революцією 1917 р. та деструкцією двох незалежних українських держав. Цей напрямок відображений у так званій державницькій школі української історіографії, основною вимогою якої було створення незалежної української держави і заперечення ідеї соціалізму, яка підтримувалася інтелектуалами на поч. ХХ ст. Цією школою було адаптовано й розвинуто ідею вузького націоналізму [21: 12-23]. Починаючи з 1920 р., лідери української інтелектуальної еліти проголошують націоналізм і праву ідеологію. Українська національна ідентичність у Галичині цього часу відображала складний стан протистояння двом ворожим націоналістичним ідеологіям: польській і російській. Головним ідеологом цієї ідентичності став Д. Донцов [22].

Історична пам'ять українців, в якій міцно закарбувалася ідея "однієї великої України", допомогла радянським урядовцям надати видимість легітимності інкорпорації Західної України наприкінці 30-х рр. ХХ ст., оформити її як "народне волевиявлення". Але в гегемоністській моделі вирішення українського питання не знайшлося місця для українських національних почуттів. Репресії нової влади швидко зробили прозорими її справжні наміри. І зовсім не випадково було те, що значна частина населення Західної України опинилася під час Другої світової війни в антирадянському таборі, захищаючи зі зброєю в руках своє уявлення про права нації.

З початком Великої Вітчизняної війни сподівання українських правих, що більшовистсько-нацистська війна сприятиме створенню незалежної України під патронатом націонал-соціалістів, не справдилися. За часів німецької окупації українські націоналісти зрозуміли, що їх ідеологія не знаходить масової підтримки серед українського населення Радянської України. Єдиною й основною метою українських націоналістів стала боротьба за повну незалежність проти нацистської Німеччини і Радянського Союзу. Проте діяльність ОУН, а згодом Української Повстанської Армії, яка тривала проти СРСР до 50-х рр., стала чинником чергового розколу уявлення українців про єдиний національний міф. Якщо для західних українців Друга світова війна була епічною боротьбою українського народу проти нацизму і більшовизму, то для "радянських" українців вона була Великою Вітчизняною війною всього радянського народу проти фашизму.

Післявоєнне об'єднання двох колись різних частин України поставило на порядок денний вимогу створення нової спільної ідентичності. І для цього були створені певні передумови. Вперше за багато століть були зібрані разом майже всі етнічні українські території. Був встановлений чіткий кордон між Польщею й Радянською Україною, а відтак Польща перестала бути одним із чинників, котрі впливали на формування української ідентичності. Етнічно змінився склад

великих міст, що було результатом частково еміграції поляків, а частково – нацистських антиєврейських кампаній. Уперше за багато століть населення Львова й Києва стало переважно українським.

Водночас Друга світова війна посилила розкол між українцями Галичини й Наддніпрянщини. Тисячі мешканців Західної України воювали проти Червоної Армії, дехто навіть у лавах німецького вермахту, тоді як мільйони українців воювали на боці Червоної Армії. Радянською пропагандою було створено різко негативний міф про ОУН – УПА, згідно з яким увесь український націоналізм ототожнювався з Організацією Українських Націоналістів і Українською Повстанською Армією, які вважалися фашистськими колаборантами.

Загалом післявоєнний етап розвитку України позначений серйозними здобутками і не менш значущими втратами. До числа здобутків слід зарахувати завершення процесу збирання в межах СРСР основних етнічних земель українського народу, входження до складу УРСР Кримської області, участь України у створенні ООН, надання статусу "другої республіки" за значенням після Росії у радянській ієрархії, виникнення сприятливих умов для консолідаційних процесів. До числа втрат – масові репресії проти учасників антирадянського підпілля та інакомислячих, примусову "радянізацію", руйнування системи трудової етики, що віками складалася на західноукраїнських землях. Хоча не можна не бачити головного – обопільний вплив ментальностей східних і західних українців все-таки створив нову якість, яка дає змогу говорити про український народ як про цілісну спільноту. Промовистим символом цієї єдності став "живий ланцюг" між Києвом і Львовом, приурочений у 1989 року до річниці Акта Злуки.

Радянський режим, хоч нібито й "возз'єднав" українські землі в одній державі, не згладив, а радше поглибив суттєві відмінності між "двома Українами" – східною й західною. Практично не утискаючи українців за етнічною ознакою, радянська влада не відрізнялася у цьому від царської, трактуючи українців як "своїх", тобто де-факто як "різновид" росіян. Комуністична влада усіяло дискримінувала українців за мовною й регіональною ознаками, ставлячись до західних (і взагалі україномовних) українців як до "націоналістів", тобто потенційних "зрадників". Як наголошує М. Рябчук, не зумівши ефективно асимілювати модерну українську націю, що сформувалася за Збручем, більшовики досить успішно русифікували й "советизували" домодерний український етнос на Сході, прищепивши йому своє власне (російсько-імперське) підозріло-упереджене ставлення до "західняків", а відтак і до всіх їх ініціатив – не лише "націоналістичних" (мовно-культурних), а й суто громадянських (суспільно-політичних, економічних тощо) [23: 18].

Оскільки будь-які спроби створити нову ідентичність пов'язані з необхідністю трансформації старої, то з 50-х років почала створюватися "нова" українська історіографія. Українські історики, відкидаючи теорію М. Грушевського про походження України, реанімували слов'янофільську ідею про Київську Русь як "колиску трьох народів-братів", "про спільність походження", про вічну мрію українського народу щодо возз'єднання з Росією, яка начебто була зрештою реалізована у Переяславському договорі, про Україну як рівноправного партнера Росії і суверенну державу у складі СРСР. Ці міфи були приєднані до створеної раніше загальнорадянської міфології.

Елемент дозованого "національного патріотизму" (як правило, у вигляді культурної події: народні пісні, танці, фестивалі, тематика художніх виставок), домішаний до "інтернаціонального" конгломерату, створив вражаючу за

масштабами підміну поняття "національний", наповнивши його новою семантикою, звівши його, як і в XIX ст., лише до фольклорних проявів. Партійна еліта усвідомлювала небезпеку переростання націоналізму культурного в націоналізм політичний, особливо у великих містах. "Утримання" культурного націоналізму в дозволених межах стимулювалося кар'єрним ростом, який був тим успішнішим, чим вищий ступінь денаціоналізації мав претендент. Національність була важливим чинником швидкого просування службовою драбиною. Це призводило до дивовижних метаморфоз у свідомості радянської людини, коли національність можна було обирати. Як правило, обиралася російська як перспективніша [24: 13-14].

Двозначність політики влади полягала і в тому, що поряд з декларуванням вільного національного розвитку (принаймні, культурного) комуністичним режимом водночас було розроблено теорію розквіту, зближення і злиття соціалістичних націй. Доктрина інтернаціоналізму і єдиного радянського народу працювала на максимальне винищення національної культури, стала причиною важливих змін у мовній політиці й вилилася у нову, доволі успішну, хвилю русифікації. Ідеологічні міфи про злиття націй і утворення єдиної спільноти радянських людей у найбільшій мірі торкнулися українців, породили серйозні деформації в їхній свідомості. Сам український народ поступово перетворювався на етнографічну масу, частину "нової історичної спільноти – радянський народ".

Український політичний ландшафт 70-80-х рр. XX ст. відображав усі парадокси "епохи розвиненого соціалізму". З одного боку, Україна проводила найбільш чітку і послідовну "політику КПРС", мала найзгуртованішу з-поміж усіх республік партійну еліту, а з другого – в суспільстві сформувалася демократична опозиція, хоча більшість українського населення на той час залишалася аполітичною. Власне поєднання репресивної політики української влади з пасивністю основної частини населення уповільнювало розвиток процесів "гласності" й "перебудови" в Україні, проголошених М. Горбачовим у 1985 р. Україна залишалася однією з найбільш консервативних республік СРСР, і це посилювалося глибоко вкоріненим комплексом культурної та національної неповноцінності.

Негативне значення для українців мала й руйнація природного довкілля за триста років бездержавності, а надто в радянський період, апогеєм якого стала Чорнобильська катастрофа 1986 року. Аварія на ЧАЕС – екологічна катастрофа глобального масштабу – на певний час згуртувала українську громадськість. За висловом О. Гнатюк, нуклеарна катастрофа стала свідченням нездатності радянської мегамашини працювати далі: почалися розмови про "духовний Чорнобиль" [25: 114-116].

Перебудова, гласність, Чорнобильська катастрофа стимулювали розвиток ліберальних рухів, зокрема, українського Народного Руху за перебудову. Однак навіть певні реверанси Руху (визнання керівної ролі комуністичної партії та намір допомогти їй створити й виробити демократичні механізми) не стимулювали зближення КПУ з Рухом й іншими ліберальними опозиційними угрупованнями на відміну, наприклад, від країн Балтії. Наприкінці 1980-х рр. в Україні почалася дискусія про стан української мови й культури, яка невдовзі переросла в широкі дебати довкола національної ідентичності, незалежності.

Події 1991 р., які призвели до розпаду СРСР, були спрямовані насамперед на звільнення народів як націй, вони ставили за мету утвердження на пострадянському просторі держав-націй (*state nations*). Попри безпрецедентні за своїми масштабами засоби ідеологічної та психологічної обробки українців

радянська ідентичність не витіснила з суспільної свідомості основоположні національні цінності, традиції, звичаї і норми поведінки. На референдумі 1 грудня 1991 р. 90,32 % громадян висловилися на підтримку Акта проголошення незалежності України [26: 190].

На жаль, українській державі з її глибокими суперечностями виявилось не до снаги продемонструвати вже в перші роки незалежності яку-небудь осмисленість і послідовність внутрішньої й зовнішньої політики. Однак не лише різний історичний досвід став на перешкоді створення нової об'єднувальної парадигми. Несподіваність і зовнішня легкість здобуття української незалежності ускладнили визначення сутності державності. Л. Кучма у своїй книзі "Україна – не Росія" зазначає, що в перші роки незалежності зовнішня й внутрішня політика України перебували у значній психологічній залежності від Росії [27: 135-136]. Вважаючи, що не було повною мірою використано потенціал цього вирішального періоду, він стверджує: «Так, ми створили нову, але не принципово нову державу. Дуже багато варто було б залишити в радянському часі, однак у нас не вистачило рішучості і політичної волі зробити це» [27: 490-491].

Не можна не бачити й того, що радянська ідентичність, яка компенсувала слабкість етнічної, виявилася міцно вкоріненою у свідомість значної частини українців. Так, за даними моніторингу вчених Інституту соціології НАН України, як громадяни України себе ідентифікують лише 44 % опитаних, решта вибрала для себе інші ідентичності: мешканець села, району чи міста – 31 %, громадянин колишнього СРСР – 11 %, мешканець регіону – 7 % [26: 190]. Частково це пояснюється тим, що, голосуючи за незалежність у 1991 р., більшість українців очікувала негайного поліпшення економічної ситуації, чого не відбулося. Проте це лише частково пояснює ситуацію. У ширшому розумінні цей феномен означає, що Україна як незалежна держава виникла до того, як була повністю сформована нація.

Загалом через особливості радянської національної політики українці на момент незалежності опинилися у незвичайній ситуації вибору між двома ідентичностями: "українською", яка в сенсі національної ідентичності мала небагато шансів самоствердження у радянський час, і "радянською", яка так і не була остаточно сформована.

Окрім двох вищезазначених, доволі різко протиставлених ідентичностей, М. Рябчук розрізняє ще одну форму ідентичності, яку він називає "*creole nationalism*" ("креольський", або "гібридний" націоналізм), що домінує серед російськомовних українців, які "у політичному відношенні... є цілком "українцями", тобто вони підтримують незалежність держави, територіальну цілісність, багато історичних міфів та символів вони розділяють з українофілами, а у культурному й мовному – вони є швидше "росіяни" з їх неприйняттям українців (західноукраїнської націоналістичної одержимості) і з певним упередженням проти української мови й культури, яку вони продовжують сприймати як нижчу за статусом селянську культуру, вивчення і вживання якої не є обов'язковим для зміцнення української держави" [28: 36-42].

Вітчизняні дослідники звертають увагу на низку винятково складних обставин, які обтяжують формування нової ідентичності української нації. По-перше, економічна криза заблокувала формування єдиного автономного національного ринку, без чого політична нація, на відміну від етнічної, не може існувати. По-друге, духовна криза і розрив суспільних зв'язків руйнують усі види колективних ідентичностей, зокрема й національну. По-третє, криза радянської ідентичності призвела до втрати психологічної впевненості людей у завтрашньому дні. По-

четверте, етнічне відродження як українців, так і національних меншин актуалізує пріоритети етногрупової ідентичності перед загальнонаціональною. І, по-четверте, незавершеність консолідації найбільшої спільноти – етнічних українців – вкрай негативно позначається на формуванні ядра політичної нації [29: 15-16].

Наприкінці 2004 – початку 2005 рр. в Україні відбулася подія, яка увійшла в історію під назвою "помаранчева революція", котра засвідчила важливий момент духовного самоусвідомлення та національного самовизначення українців, формування політичної нації. Як реакція на зростаючу ірраціональність українського життя Майдан актуалізував нові українські смисли, явив образ етично й естетично досконалого соціуму, образ справдешньої людяності. Це було "відчуття єдності з власною національною спільнотою. Не етнічною, а саме національною, коли за нових умов створюється новий персоніфікований образ нації у складі всіх нині сущих в Україні і перейнятих її долею" [30: 6].

Незважаючи на подальші помилки і поразку національно-демократичних сил на парламентських виборах 2006 і 2007 років, помаранчеві події засвідчили можливість об'єднувального процесу в Україні, започаткували модерну форму утвердження громадянського суспільства в Україні, стали важливим кроком у формуванні спільної національної ідентичності. Це був момент, коли трансцендентне розділене відчуття національної ідентичності, демократичне за суттю, стало спільним набутком українського народу.

Російський політолог Б. Пастухов у статті з досить символічною назвою "Українська революція і російська контрреволюція" пише: "Сучасне українське суспільство в цілому створено, точніше перевідтворено, "помаранчевою революцією"... Ця революція не лише була відповіддю на чийсь підступи та помилки, а й відобразила пошук українським народом своєї нової історичної та культурної ідентичності, стала важливим етапом у становленні його державності. Причому коли я веду мову про український народ, то маю на увазі й етнічних росіян, що проживають в Україні і всю велетенську масу її "російськомовного населення" [31: 11].

Помаранчева революція як процес духовного самоусвідомлення і самовиявлення нації стала для українського народу віхою неабиякої історичної значимості, подією, у пафосі якої яскраво виявилися його волелюбність, потяг до істини, почуття власної гідності – і водночас глибока духовна традиція і природна толерантність. Вона відбулася на тлі широкого національного руху, у межах якого український народ болісно формує свою нову культурну і національну ідентичність. І саме цей рух згладжує в єдине ціле те, що, здавалося б, не може існувати під одним державним куполом, змушує різноспрямовані сили рухатися у кінцевому підсумку в одному напрямку. Переконані, що рано чи пізно й чинній владі доведеться визначити значимість подій Майдану 2004 р., хоча б заради того, щоби продемонструвати суспільству своє розуміння реалій нашого сьогодення, дійсних проблем, які визначають траєкторію розвитку суспільства.

Сьогодні в Україні здійснюються спроби творення нової національної ідентичності, під неї вибудовується доволі еkleктична історіографічна база. Для створення "єдиної національної ідеї" "найкращі" фрагменти історії Радянської України поєднуються з найменш контроверсійними фрагментами українофільської версії. Україна може бути політично незалежною, але її психологічне і культурне рабство можна перемогти лише деконструкцією ідеї імперії, яка все ще деформує національний простір зсередини [28: 34-57]. Відмінність між українцями пролягає не лише у площині мови, релігії,

економічних інтересів, вона походить від різного історичного досвіду й різної колективної пам'яті, різних орієнтирів для побудови нової держави. Разом із тим відчуття, що ми живемо в Україні, з'явилося навіть на Донбасі, де усвідомлюють, що цей регіон є невід'ємною складовою України. Значно змінилося за ці роки у східних регіонах країни й ставлення до української мови, немає відвертого тяжіння до сепаратизму.

Водночас в Україні нині занадто глибокий поділ і розшарування суспільства, різне (найчастіше цілком діаметрально протилежне) ставлення до національної міфології, в якій певним чином деякі радянські міфи в їх "первісному" вигляді реабілітовані або прочитані по-новому. У суспільстві продовжує значною мірою функціонувати пострадянська свідомість, дедалі частіше виявляється настороженість щодо національної ідеї.

Необхідно розрізняти "рух за незалежність" і "рух до самовизначення". Незалежність не призводить автоматично до самовизначення. Якщо незалежність може бути здобута в історично короткий час, то набуття самовизначеності – це завжди тривалий процес, який може розтягнутися на десятиліття. Це та стадія революційного процесу, коли зміни мають торкнутися самої ментальності, дійти до глибинних пластів, котрі визначають політичне, соціальне, економічне й культурне життя українців.

Слід визнати, що за роки незалежності українська нація поки що не відтворила повною мірою свої духовні цінності, віру в саму себе, своє ідейно-моральне обличчя. Ми ще не стали самими собою, до кінця не осмислили свій історичний досвід, не пізнали власне "Я". Ми відбулись як держава. Тепер ми повинні утвердитися як модерна українська політична нація. Саме від цього й залежатиме наше майбутнє. Політичним суб'єктом історії може бути тільки нація, що піднялася до рівня усвідомлення себе і своєї історичної місії. Лише пройшовши шлях до самоусвідомлення, до буття "в-собі-й-для-себе", етнос-нація здобуває історичне право на існування. Національна ідея має спиратися винятково на історичні надбання та устремління українського народу, на духовну суверенність нації, її споконвічні ідеали.

Хоча як це й не парадоксально, але конституційні засади державної етнополітики чітко не визначені. З одного боку, маємо декларацію преамбули Конституції України, де поняття "український народ" трактується цілком у дусі нормативної концепції громадянської нації – "громадяни України всіх національностей", а з іншого – в статті 11 Основного Закону знаходимо цілком етнічну конотацію в розумінні української нації та "всіх корінних народів і національних меншин України".

Власне, й досі залишається не зрозумілим до кінця, яку етнополітику проводить Україна як держава і чи не є це однією з причин труднощів самоідентифікації населення країни. Думається, що така "діалектична двоїстість" української етнополітики є не лише виявом амбівалентності масової свідомості українського населення (включно зі сферою його самоідентифікації), не лише наслідком незавершених процесів формування української політичної нації зі своєю "окремішньою" ідентичністю та сталих традицій "змішаності" українського етносу із іншими етнічними групами, насамперед росіянами [32: 102-120].

Ще однією перешкодою, котра стоїть на заваді формування національної ідентичності в Україні, принаймні уявно-теоретичного вироблення її "змішаної", "щепленої" моделі, котра враховувала б усіх "учасників" політичного та суспільного процесу в країні, незалежно від їхньої етнічної, партійної, статевої, конфесійної, релігійної, мовної приналежності, є вкрай антитезове,

конфронтаційне, неадекватне розуміння її розмаїття, тих "тріщин", що з ним історично пов'язані. Саме ця екзистенціально-психологічна травма, яка глибоко укорінилася в пам'яті, а відтак і в стереотипах мислення, досить глибоко закорінена в публічній сфері, в усій науковій, громадській феноменології, включаючи й побутовий рівень.

Тривалий час позаісторичного існування, цілеспрямованого нищення інтелектуального потенціалу українського народу призвели і до нездатності сприймати нові форми мислення та практичного діяння. Залишені нам у спадок проблеми незбігу ціннісних орієнтацій та поведінкових стереотипів по лінії "Захід – Схід" не тільки не зменшуються, а, навпаки, мають тенденцію до поглиблення. Не зменшується міжетнічна напруга у найбільш проблемних регіонах – у Криму й на Закарпатті. Даються взнаки міжрелігійні й міжконфесійні тертя. В обстановці посилення протестних настроїв уже не доводиться мріяти про загальнонаціональний консенсус, цивілізований компроміс у стосунках провідних політичних сил [33: 2-3].

Конче важливо зрозуміти, що проблеми, перед вирішенням яких опинилася у своєму розвитку Україна, не зводяться винятково до економіки, чим сьогодні й переймається переважно нинішня українська влада. Це проблеми системного порядку – проблеми несформованості українського суспільства. Влада зобов'язана відчувати цю ситуацію і адекватним чином реагувати на неї. В іншому випадку вона позбавляється будь-якої перспективи [20: 183].

Отже, аналізуючи проблеми національної ідентичності України, необхідно враховувати, що процес становлення української нації є набагато розлогішим і рельєфно складнішим, ніж у більшості європейських націй. Якщо вони пройшли шлях утвердження своєї ідентичності у XVIII – XIX ст., то українцям незрівнянно складніше повторювати цей шлях наприкінці XX – початку XXI ст., у період інтеграційного форсажу в безмежному просторі глобальних викликів й імперативів. Необхідно також брати до уваги, що за певних умов подібні проблеми (а не тільки ця) здатні перерости у потенційні внутрішні загрози, тим більше тоді, коли остаточно не сформовано модель суспільних трансформацій і не завершено процес консолідації нації. Єдність України, її соборність як узагальнена формула спільності корінних інтересів – єдино можливий фундамент реалістичної політики, необхідна передумова адекватних відповідей на нові глобалізаційні виклики і непрості реалії сучасного внутрішньополітичного й міжнародного життя. Лише підвищення консолідації суспільства шляхом зняття внутрішньої напруженості дозволить, нарешті, розпочати системні реформи, які внаслідок чисельних внутрішніх суперечностей практично не відбуваються .

Список використаних джерел та літератури

1. Рычагов Г. В. Русский «Титаник» / Рычагов Г. В. // Диалог украинской и русской культур в Украине: Материалы IV Международной научно-практ. конф. – К., 2000. – С. 212 – 213.
2. Жмир В. Ф. На шляху до себе (Етносоціологічна розвідка) / В. Ф. Жмир. – К.: Демократичні ініціативи, 1995. – 112 с.
3. Струкевич О. Українська "нація до націоналізму": пошуки, критерії ідентичності в Україні-гетьманщині XVII ст. / О. Струкевич // Український історичний журнал. – 1999. – № 6. – С. 17 – 33.
4. М. Шлемкевич. Українська синтеза чи українська громадянська війна [Текст] / М. Шлемкевич. – Мюнхен, 1949. – 64 с.

5. Черкес Б. С. Національна ідентичність в архітектурі міста: Монографія /Б. С. Черкес. – Львів: Вид-во Національного університету "Львівська політехніка", 2008. – 268 с.
6. Нагорна Л. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії. – К.: Стилос, 1998. – 278 с.
7. Маланюк Є. Малоросійство / Є. Маланюк // Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: ГЕНЕЗА 1996. – С. 717.
8. Розумний М. Спокійний погляд / Максим Розумний // Дніпро. – 1998. – № 1-2. – С. 131 – 137.
9. Przel I. National Identity and Foreign Policy. Nationalism and Leadership in Poland, Russia, and Ukraine. – Cambridge: Cambridge University Press, 1998. – P. 322.
10. Міхновський М. Справа української інтелігенції в програмі Української Народної партії (Фрагменти) // Політологія. Кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.: Хрестоматія / За ред. О. І. Семківа. – Львів: Світ, 1999. – С. 142 – 154.
11. Рябчук М. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і "розбудова держави" / Микола Рябчук. – К.: Критика, 2000. – 271 с.
12. Kohut E. Z. The Development of Little Russian Identity and Ukrainian Building. – Harvard Ukrainian Studies. – December, 1986. – № 10. – P. 547.
13. Забужко О. Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / Оксана Забужко. – 4-е вид. – К.: Факт, 2007. – 148 с.
14. Костомаров Н. Две русские народности / Николай Костомаров. – К.: Майдан, 1991. – 72 с.
15. Грушевський М. С. Звичайна схема "руської" історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства / Михайло Грушевський // Вивід прав України. – Львів: "Слово", 1991. – С. 7 – 13.
16. Бачинський Ю. Економічні підстави самостійності націй // Націоналізм: Антологія. 2-ге вид. / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2006. – С. 414 – 424.
17. Донченко О., Романенко Ю. Архетипи соціального життя і політика / О. Донченко, Ю. Романенко. – К.: Либідь, 2001. – 334 с.
18. Рябчук М. Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення / Микола Рябчук. – К.: Критика, 2000. – 303 с.
19. Hroch M. How Much Does Nation Formation Depends on Nationalism East European Pokititics and Societies. – 1990. – Vol. 4. –№ 1. – P. 101 – 115.
20. Гальчинський А. С. Лібералізм: уроки для України: наук.-попул. есе / Анатолій Гальчинський. – К.: Либідь, 2011. – 288 с.
21. Заєць О. Націоналізм і національна демократія: витоки конфлікту (1920-1930) / О. Заєць // Сучасність. – 1994. – № 2. – С. 12 – 23.
22. Донцов Д. Дух нашої давнини / Д. Донцов. – Дрогобич, "Відродження", 1991. – 341 с.
23. Рябчук М. Дилеми українського Фауста: громадянське суспільство і "розбудова держави" / Микола Рябчук. – К.: Критика, 2000. – 271 с.
24. Wanner C. Burden of Dream: History and Identity in Post-Soviet Ukraine. – The Pennsylvania State University, 1998. – P. 13 – 14.
25. Гнатюк О. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність / Оксана Гнатюк. – К.: Критика, 2005. – С. 114 – 116.
26. Соціальний ареал життя особистості. – К.: Інститут соціології НАН України, 2005. – 400 с.

27. Кучма Л. Україна – не Росія / Леонід Кучма. – М.: Время, 2003. – 560 с. – С. 135-136.
28. Рябчук М. Міф про міф, або Чому українці не є українцями / Микола Рябчук // Сучасність. – 2003. – № 5. – С. 34 – 57.
29. Майборода О. М. Проблема формування нової ідентичності української нації / О. М. Майборода // Етноси України. Альманах. – К., 2000. – Вип. 1. – С. 15 – 16.
30. Кремень В. Україна: осягнення ідентичності / Василь Кремень // День. – 2005. – 23 серпня. – С.1,6.
31. Пастухов Б. Украинская революция и контрреволюция в России / Борис Пастухов // Полис. – 2010. – № 9. – С. 7 – 16.
32. Степаненко В. Етнос – демос – поліс: етнополітичні проблеми соціальної трансформації в Україні / Віктор Степаненко // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – № 2. – С. 102 – 120.
33. Литвин В. Соборність і регіоналізм / Володимир Литвин // Голос України. – 2012. – 19 травня. – С. 2 – 3.

Kozlovets M. A., Fedorenko V. O. National Self-Determination of Ukrainian People: Historical Retrospective and Modern Realities.

This article explores the characteristics and dynamics of national self-determination of the Ukrainian people through the prism of historical development, the meaning of Ukrainian statehood as a means of creating Ukrainian national identity. It is substantiated that Ukrainian national self-determination was an extremely variable and controversial phenomenon because of the long lack of its own Statehood and had minimal evidence primarily in its content of ethnic self-determination. It is concluded that the path of self-consciousness of the Ukrainian nation - is the way of its formation, which must prove to the community its ethno-social, political and territorial, economic, cultural and spiritual sense.

M. Kozłowec, W. Fedorenko, Narodowe utożsamienie narodu ukraińskiego: historyczna retrospekcja oraz współczesne realia.

W artykule są badane cechy oraz dynamika narodowego samostanowienia narodu ukraińskiego poprzez pryzmat rozwoju historycznego, rozpatrzono znaczenie, państwowości ukraińskiej jako sposobu kształtowania tożsamości narodowej Ukraińców.

Jest uzasadniany ten fakt, że narodowe utożsamianie, się Ukraińców, z powodu trwałego braku własnej państwowości, według swojej treści było zjawiskiem nadzwyczajnie zmiennym oraz sprzecznym, jak również zauważalnym przede wszystkim w kontekście świadomości, etnicznej.

Wywnioskowano stąd, że droga do świadomości narodu ukraińskiego to jest droga jej stanowienia, która na poziomie uprzedmiotowienia ma przywieść do powstania wspólnoty etnosocjalnej w rozumieniu polityczno-terytorialnym, ekonomicznym oraz kulturalno-duchownym.